

О. С. Худолей

**Состояние памяркоохранительного дела независимой Украины:
историография проблемы (1991-2008 гг.)**

Проанализирована историография изменений и перспектив памяркоохранительного дела независимой Украины с 1991 по 2008 гг.

Ключевые слова: памяркоохранительное дело, защита, сохранение, восстановление, реставрация, исследование.

O. Hudoliy

Changes and prospects of field of national sight' protection business of independent Ukraine: historiography of problem (1991-2008)

The state of the historiography of the study of change and prospects national sight' protection business case in modern Ukraine. The basic problem of the protection, conservation, research and utilization of immovable monuments of Ukraine today.

Thoroughly researched historiography national sight' protection business case in modern Ukraine, formulated main problems of preservation, conservation, research and utilization of immovable monuments of Ukraine today.

Historiographical analysis of scientific literature devoted national sight' protection business case at present indicates the actualization of various aspects of this problem. In fact, researchers have found that modern national sight' protection business case in herited a heavy legacy of the Soviet economic system in the field of cultural heritage. So historiography the period under study is sufficiently representative and complete in many aspects of conservation and protection of cultural heritage.

Keywords: transformation, change, national immobile sights, saving, protection, restoration, research.

УДК 37.07:005.3+371.1 «XIX»

В. І. Милько

**НАВЧАЛЬНІ ОКРУГИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ: УПРАВЛІННЯ
ТА АДМІНІСТРАТИВНО-ІНСПЕКТОРСЬКИЙ НАГЛЯД
(1861–1866 гг.)**

Проаналізовано нормативно-законодавчу базу, що регулювала особливості функціонування системи управління навчальними округами Російської імперії у 1861–1866 гг. Основну увагу акцентовано на повноваженнях попечителів округів, а також на окремих аспектах освітньої політики Міністерства народної освіти у вказаний період. Простежено особливості адміністративного та інспекторського нагляду за учнями і студентами.

Ключові слова: навчальний округ, попечитель, Міністерство народної освіти, Російська імперія.

Актуальні завдання щодо підвищення якості і конкурентоспроможності вітчизняної освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, а також прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір, які задекларовані в чинних урядових програмах та стратегіях розвитку, мають виконуватися не лише з огляду на необхідність реформування змісту навчально-виховного процесу, а й безпосередньо системи управління. Відтак, суттєві кроки здійснюються у напрямку децентралізації міністерської вертикалі та, відповідно, розширення повноважень навчальних закладів, перш за все, у сфері вищої освіти. Однак, разом із використанням передового світового досвіду важливу увагу слід приділяти й вітчизняному контексту, зокрема, усуненню потенційних суперечностей між нововведеннями та традиційним культурно-ментальним середовищем. На нашу думку, нівелювати в деякій мірі цю загрозу може проведення порівняльно-історичного аналізу попередніх практик, зокрема, періоду функціонування навчальних округів в Російській імперії.

Вибір запропонованих хронологічних меж дослідження обумовлений як характерними структурно-функціональними змінами в системі управління навчальними округами протягом вказаного періоду, так і безпосередньо відомчими кадровими перестановками (призначення 28 червня 1861 р. Ю. Путятіна міністром народної освіти). У рамках предмету дослідження умовною нижньою межею може слугувати і затвердження «Положення про Ради при Попечителях навчальних округів» (20 березня 1860 р. (тут і далі дати – за ст. ст.)), яке розширило кадровий склад та повноваження вказаних колегіальних органів підвищивши рівень координації між регіональними та місцевими педагогічними кадрами у питаннях організації навчально-виховного процесу, контролю фінансових витрат та ін. Важливість цього нормативного акту в контексті заявленої проблематики визначається, на нашу думку, його значенням як одного із перших проявів поступової зміни міністерського курсу в напрямку демократизації державної системи управління освітою [1, с. 23]. Верхня хронологічна межа, 1866 р., також пов'язана із кадровими змінами, зокрема, відставкою О. Головніна з посади міністра народної освіти. Варто вказати, що обрана нами тематика не передбачає детального (і вже досить вивченого) процесу реформування освіти. Відповідні реформи є лише частково об'єктом дослідження, перш за все, у частині зміни системи управління навчальними округами та адміністративно-інспекторського нагляду в рамках тогочасного контролю за учнями/студентами та педагогічними кадрами.

Дослідження заявленої проблеми слід органічно поєднувати з предметною характеристикою політики керівників профільного міністерства протягом 1861–1866 рр. Так, нетривалий період з червня по грудень 1861 р. посаду міністра народної освіти займав граф Ю.Ф. Путятін, який змінив Є.П. Ковалевського (очолював відомство у 1858–1861 рр.). Останній, був безпосередньо знайомий із специфікою регіонального управління освітою, оскільки у 1856–1858 рр. очолював Московський навчальний округ. Саме з Є. Ковалевським були пов'язані ряд демократичних заходів серед яких і

прийняття вже згадуваного «Положення про Ради при Попечителях навчальних округів». Втім, поєднання спроб міністра лібералізувати систему вищої освіти шляхом розширення автономії вузів та започаткувати створення студентської корпорації з такими наростаючими внутрішньополітичними тенденціями кінця 1850-х рр. як критика преси та студентські безлади, спричинили його відставку, загальмувавши на декілька років процес реформування галузі.

Важливо підкреслити, що новий керівник відомства Ю. Путятін, будучи кадровим військовим та дипломатом, не мав ніякого досвіду управлінської діяльності в освітній сфері. Його єдиним досягненням можна вважати видання праці «Проект перебудови морських навчальних закладів, із створенням нової гімназії» (СПб., 1860). Натомість декілька мандрівок до Японії та виконання там дипломатичних функцій наштотували Ю. Путятіна на ідею про необхідність запровадження обов'язкового вивчення японської мови в університетах. З огляду на вищевказане, його роль міністра, по суті, зводилася лише до виконання завдання щодо посилення контролю та дисципліни серед вихованців навчальних закладів. Так, значний суспільний резонанс отримав циркуляр від 21 липня 1861 р., яким були заборонені будь-які студентські зібрання та передача пояснень студентів керівництву за допомогою спеціальних депутатів. Серед іншого – дозвіл на звільнення від плати за навчання не більше двох студентів від кожної губернії навчального округу. Очевидно, що обмеження цієї пільги вплинуло, перш за все, на незаможних студентів, закривши таким чином доступ до університету для «студентського пролетаріату» – найбільш опозиційної до уряду групи молоді [2, с. 23]. Загалом, всі положення вказаного циркуляру спрямовувалися лише на обмеження свободи та посилення контролю за поведінкою вихованців вузів. Чітке уявлення про мотивацію такої політики Ю. Путятіна можна сформулювати на основі його повідомлення шефу жандармів В. Долгорукову, де він вказував: «З деякого часу студенти під впливом деяких професорів стали дивитися на університети не як на навчальні заклади для вищої освіти, але як на установи, в яких повинні розроблятися ідеї про краще управління державою, а на себе самих – як на діячів, покликаних грати роль в політичному існуванні Росії» [3, с. 266]. Втім, жорсткі адміністративні заходи, які здавалися міністру єдиним способом вирішення проблеми, не дали очікуваного результату. Для порівняння: ще у 1859 р. попечитель Київського навчального округу, відомий хірург та анатом М. Пирогов у мотивованій доповіді міністру Є. Ковалевському з приводу розробки можливих заходів для припинення студентських безладів пропонував два інших варіанти: 1) організація та зміцнення студентської корпорації; 2) надання університетам винятково наукового характеру та звільнення їх від будь-якої відповідальності за поведінку вихованців [4, с. 363].

Дуже швидко для всіх стала очевидною некомпетентність Ю. Путятіна як міністра народної освіти, що у поєднанні з його нездатністю знайти спільну мову з студентством, незадоволення якого вилилося у тривалі масові акції (їх розмах був настільки масштабним, що 20 грудня 1861 р. було

закрито університет у Петербурзі), обумовило відставку вже через півроку після призначення [5, стб. 691–694]. Аналіз «Журналу Міністерства народної освіти», офіційних збірників постанов та розпоряджень по відомству засвідчують відсутність жодних суттєвих заходів та змін за період червня-грудня 1861 р. (окрім згаданого «поліційного» циркуляру 21 липня).

Характерно, що термін перебування Ю. Путятіна на посаді став найкоротшим в історії міністерства 1802–1917 рр. Максимально наблизитися до цього «рекорду» вдалося лише І.І. Толстому, який очолював відомство у період революційних подій жовтня 1905 – квітня 1906 рр. Натомість відставка М.К. Кульчицького після двох місяців роботи наприкінці лютого 1917 р. виходить за рамки наведеного порівняння, оскільки пов'язана із відомими подіями загальноімперського масштабу.

Наступник Ю. Путятіна на посаді міністра народної освіти, О.В. Головнін мав значно більше досвіду роботи в освітній галузі. Ще у 1840–1843 рр. він працював у канцелярії імператриці по управлінню «жіночими та богоугодними закладами», а 1859 р. (до цього тривалий час працював в Міністерстві внутрішніх справ та морському відомстві) був призначений членом Головного правління училищ. Наприкінці 1861 р. О. Головнін став управляючим освітнього відомства, а 6 грудня 1862 р. остаточно очолив його. Цікаво, що сучасники досить неоднозначно сприйняли це призначення та по-різному оцінювали управлінські здібності нового члена Комітету міністрів: від констатації швидкості та якості ведення ним поточних справ (співробітник Головного управління цензури О. Нікітенко) до скептицизму щодо здатності «його кабінетного самовдоволеного розуму пристосуватися до епохи швидких рухів та переворотів» (міністр внутрішніх справ П. Валуєв) [6, с. 19]. Очевидно, що об'єктивна картина в даному випадку може бути сформована лише на основі детального аналізу практичної діяльності О. Головніна на посаді міністра. Однак, вже з огляду на те, що за менш, ніж 4,5 років йому вдалося суттєво змінити систему вищої (університетський Устав 1863 р.) та середньої освіти (гімназійний Устав 1864 р.) і посприяти проведенню земської реформи 1864 р., яка започаткувала створення нового типу початкових навчальних закладів (земських шкіл), цитоване твердження П. Валуєва слід вважати необґрунтованим. Насправді ж, більш об'єктивним є наступний висновок сучасної дослідниці О. Стафьорової: «Прийнявши міністерство, що знаходилося у кризовому стані, Головнін зумів швидко і точно визначити головні напрями перетворень. Йому вдалося зрушити справу реформ з мертвої точки в довести їх до кінця у значній мірі тому, що він залучив до роботи над ними наукову та педагогічну громадськість, встановив з нею відносно міцні контакти...» [7, с. 485].

Освітня політика О. Головніна, у контексті нашого дослідження управління навчальними окретами, була відзначена протилежними тенденціями: розширенням та, разом з тим, скороченням повноважень попечителів. Попри це, абсолютна більшість змін та нововведень були органічними складовими єдиного міністерського курсу, спрямованого на

децентралізацію та дебіюрократизацію системи освіти. Підтвердження цього ми знаходимо у промові О. Головніна в Державній раді під час представлення нового проекту закону «Створення Міністерства народної освіти», де чітко задекларовано наступні принципи реформування управління відомством: «1) *посилення влади* [тут і далі курсив – доповідача] місцевих установ в губерніях і тим самим розосередження управління, наскільки це потрібно для успішного ходу справ; 2) *правильний розподіл справ* між різними установами міністерства у Петербурзі, згідно із значенням кожної з них; 3) *скорочення та спрощення діловодства* у всьому міністерстві, як в результаті розосередження управління та правильного розподілу справ, так і у зв'язку з відміною багатьох шкідливих обрядів та формальностей; 4) *зменшення особового складу службовців*, з огляду на зменшення письмової роботи; 5) *збільшення окладів*, як результат зменшення кількості службовців» [8, стб. 899].

Саме дотримання перелічених пунктів лягло в основу освітньої політики нового міністра. Вже першим розпорядженням після призначення він зобов'язав попечителів надсилати пропозиції щодо розширення їх повноважень у справах, які слід вирішувати на місцях, без участі міністерства [9, стб. 453]. Це свідчить про те, що ініціативи О. Головніна ґрунтувалися на рекомендаціях регіональних чиновників, з урахуванням фактичного стану справ. Результат був досить швидким, адже вже 9 червня 1862 р. вийшло розпорядження «Про розширення влади попечителів навчальних округів». Документ, хоч і включав 58 статей (з розподілом по округам), однак мова йшла переважно про другорядні напрямки роботи: дозвіл на суміщення посад, затвердження розподілу предметів по класах, дозвіл оренди приміщень для навчальних закладів, прийняття рішення про залишення на службі чиновників після 25-ти річної вислуги та ін. [10, стб. 493–499]. Єдиною метою всіх нововведень була дебіюрократизація системи управління освітою.

Загалом, розширення повноважень попечителів навчальних округів у 1861–1866 рр. охопило і ряд їх інших обов'язків: адміністративних, фінансових та кадрових. Так, 24 липня 1862 р. було затверджено указ, який зобов'язав вказаних посадовців «спостерігати [тобто, контролювати – М.В.] за рухом ввірених Міністерству народної освіти капіталів..., під особисту їх відповідальність...» [11, с. 723]. До цього була чинною (з 1860 р.) бюрократична норма про обов'язкову щомісячну звітність установ безпосередньо Департаменту народної освіти. Нововведення не лише розвантажило роботу центрального відомства та місцевих навчальних закладів, а й у деякій мірі сприяло стабілізації фінансового становища міністерства. Втім, ця зміна була частиною, перш за все, частиною процесу реформування Департаменту народної освіти, зменшення письмової роботи його чиновників, скорочення їх кадрового складу та збільшення рівня зарплат.

Подібно до цього, виключно з мотивів скорочення термінів розгляду різноманітних справ та прискорення службової переписки, було прийнято

черговий указ від 11 вересня 1862 р. Відповідно до цього попечителі навчальних округів або особи, що виконували їх обов'язки отримали повноваження щодо:

- надання дозволу, згідно з ухвалою Рад університетів, залишати казеннокоштных студентів на другий рік навчання на тому ж курсі, скасовувати їм казенне утримання з відшкодування вже витрачених коштів; залишати на педагогічних курсах більше двох років (відповідно до ухвали Педагогічних рад); виключати з Демидівського ліцею (Ярославська губ.) безнадійних студентів (за поданням Ради ліцею);

- надання дозволу на прийом учнів до гімназій вище четвертого класу у випадку успішного складання іспиту;

- надання дозволу на використання у навчальному процесі в середніх та нижчих навчальних закладах посібників, схвалених Попечительськими радами;

- відміни по Дерптському університету подань у міністерство протоколів іспитів та дисертацій на здобуття ступеню кандидата наук [12, с. 69–70].

Таке, здавалося б, незначне розширення прав попечителів обумовило внесення змін до цілого ряду чинних нормативно-законодавчих актів, а саме: Статуту Демидівського ліцею, університетського Статуту, Положення про педагогічні курси, Статуту навчальних закладів, Положення Дерптського університету.

«Антибюрократичне» спрямування мав і указ від 7 листопада 1863 р., що скасовував норму 1860 р. про обов'язкове подання в Міністерство народної освіти виписок із протоколів засідань Рад при попечителях навчальних округів [13, с. 182].

У роки міністерства О. Головніна мало місце також суттєве розширення кадрових та фінансових функцій попечителів навчальних округів, однак вже на рівні нижчої та середньої освіти. Зокрема, відповідно до указу 24 червня 1863 р. їм були надані широкі права щодо:

- призначення, переміщення та звільнення підвідомчих чиновників до VII класу включно;

- призначення у гімназії та повітові училища понадштатних вчителів (із подальшим інформуванням міністерства у випадку виплати їм жалування);

- призначення в попечительські канцелярії понадштатних чиновників, без надання їм пенсійних прав (із виплатою жалування за наявності власних коштів);

- надання відпустки (до 4-міс.) для усіх підвідомчих чиновників;

- тимчасового (не більше 6 міс.) заміщення некваліфікованими чиновниками вакантних цивільних посад (бухгалтерських, писарських та ін.) при навчальних закладах;

- призначення на службу осіб з оподаткованих станів (зміну їх статуту необхідно було узгоджувати з казенними палатами) та іноземців, із дотриманням встановлених для цього правил та умов;

– видачі професорам та викладачам, за поданням Рад навчальних закладів, винагороди за читання лекцій по вакантній кафедрі;

– надання навчальним закладам дозволу на витрачання їх власних коштів (наприклад, зібраних за навчання) у наступних розмірах:

а) до 1000 руб. одноразово на потреби установ – оренда приміщень, купівля книг та навчального інвентарю, будівельні роботи, видання літератури, внутрішні відрядження професорів, покриття витрат чиновників на роз'їзди, квартирні витрати;

б) до 300 руб. на одну особу – винагорода вчителям за рахунок коштів, отриманих від оплати за навчання;

в) до 300 руб. на одну особу – матеріальна допомога чиновникам з огляду на поважні причини (зміна посади, хвороба, пожежа та ін.);

– надання директорам та інспекторам гімназій дозволу виконувати обов'язки вакантних вчителів (не довше півроку);

– надання дозволу на призначення, за поданням училищного керівництва, «особливих лікарів» при гімназіях та повітових училищах без виплати їм жалування, однак із наданням прав, якими користувалися медичні чиновники, що перебували на державній службі;

– надання дозволу на призначення при гімназіях та дворянських інститутах наглядачів за рахунок власних коштів навчальних закладів;

– надання дозволу на введення в нижчих та середніх навчальних закладах, за поданням попечительських рад, додаткових курсів («відповідно до місцевих потреб») із покриттям всіх витрат за кошти закладу [14, с. 670–672].

Подання повного переліку нових повноважень попечителів навчальних округів є особливо важливим, оскільки демонструє масштаби реформаційних змін в рамках надання регіональним чиновникам ряду управлінських прав в освітній сфері. Характерно, що всі ці повноваження не поширювалися на університети (відповідно до міністерського розпорядження від 9 березня 1864 р.). На наступний день після затвердження вказаного указу, 25 червня 1863 р., попечителям було надано право давати дозвіл на читання публічних лекцій та проведення літературних читань, щоправда, узгоджуючи це з губернаторами [15, стб. 1033].

Слід зауважити, що такий курс центрального відомства хоч і відповідав суттєво тогочасній загальноімперській тенденції до модернізації всіх сфер життя, цілком належав до особистих заслуг О. Головніна.

У сфері початкової освіти попечителі отримали додаткові повноваження після затвердженням 14 липня 1864 р. «Положення про початкові народні училища». Серед іншого, у документі вказувалося на їх обов'язок щодо призначення членів повітового училищної ради від Міністерства народної освіти та право бути присутнім на засіданні губернської училищної ради [16, стб. 1230–1231]. Натомість новий «Статут гімназій та прогімназій» (від 19 листопада 1864 р.) визначав наступні основні кадрові та управлінські повноваження попечителів: призначення директорів (із обов'язковим затвердженням міністерством) та інспекторів вказаних

закладів, затвердження на посаді вчителів на інших посадових осіб, присутність при атестації педагогічних кадрів, надання директору дозволу на ведення викладацької діяльності та ін. [17, стб. 1303–1305].

Всі вказані випадки розширення повноважень попечителів навчальних округів періоду 1861–1866 рр. відносяться винятково до виконання ними посадових обов'язків (загалом мова йде про 36 розрядів справ). Разом з тим, окремо варто згадати ініціативу О. Головніна щодо покращення особистого матеріального становища вказаних чиновників. Зокрема, 26 квітня 1863 р. була затверджена його записка про надання попечителям пенсійних прав, якими користувалися особи, що займали у відомстві навчальні посади. Ця норма поширювалася на тих посадовців, які до відповідного призначення прослужили не менше 10 років на вчених та навчальних посадах в установах Міністерства народної освіти. Іншими словами, окрім заробітної плати вони мали право отримувати й пенсію за попередню вислугу в розмірі 2 тис. руб. Для порівняння, станом на 1863 р. оклади попечителів були наступними: санкт-петербурзького, московського, харківського, віленського – по 2500 руб.; казанського, київського, одеського – по 2000 руб.; дерптського – 1500 руб. Загалом же, на період запровадження вказаного нововведення, чотирьом попечителям мала бути відновлена виплата пенсій: віленському (О.П. Ширинський-Шихматов), казанському (Ф.Ф. Стендер), київському (Ф.Ф. Вітте), харківському (К.К. Фойгт) [18, стб. 863–869].

У мотиваційній частині записки О. Головнин пояснював необхідність відповідної норми тим, що: 1) помічники попечителів, обов'язки яких суттєво менші, користуються аналогічним правом на отримання пенсії по навчальній частині міністерства; 2) залучення до управління округами осіб, які мають досвід навчальної служби, є особливо корисним та ефективним; 3) на попечителя покладені не лише управлінські обов'язки, а й повноваження щодо спостереження за ходом викладання; 4) вказані чиновники призначаються на посади не за власним бажанням, а за вибором керівництва [19, стб. 867]. Основним у цьому переліку, на наш погляд, була констатація прагнення залучати до керівництва округами осіб, безпосередньо обізнаних із специфікою навчально-виховного процесу, а не колишніх військових, здатних лише виконували поліцейські функції.

Загалом, прийняття всіх вищезначених законодавчих актів, за словами самого О. Головніна, були спрямовані винятково на «зосередження управління та зменшення марної переписки між попечителями навчальних округів і центральним управлінням міністерства...» [20, с. 235]. Втім, у контексті нашого дослідження слід говорити і про, здавалося б, протилежну тенденцію його політики – обмеження повноважень очільників округів. У цьому контексті, першим прикладом слугує постанова міністра від 20 січня 1862 р. про надання Радам університетів права самостійно приймати рішення про перехід студентів-медиків на інші факультети. У 1849–1855 рр. подібна практика взагалі була заборонена, у 1855–1859 рр. відповідні дозволи надавалися безпосередньо очільниками відомства, з 1859 р. – попечителями навчальних округів [21, стб. 706–707]. Всі ці зміни слід пояснювати

винятково політичними міркуваннями, прагненням влади перешкодити поширенню опозиційних ідей серед студентства. З цієї точки зору слід оцінювати й закриття недільних шкіл та читалень імператорським указом 10 червня 1862 р.

Проведення у 1860-х рр. реформ в ряді центральних установ Російської імперії також обумовили певні структурні зміни безпосередньо в системі управління навчальними округами. Так, 14 січня 1863 р. цензурні установи були остаточно вилучені із підпорядкування Міністерства народної освіти і передані у відання Міністерства внутрішніх справ. Відтак, попечителі навчальних округів звільнялися від головування в цензурних комітетах, що існували в Санкт-Петербурзі, Москві, Ризі, Вільно, Києві та Одесі [22, с. 61–62]. Подібну реформу, в умовах логічної невідповідності контрольних цілей цензури із просвітницькими завданнями освіти, а також з огляду на винятково каральні повноваження тогочасного Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, слід оцінювати позитивно з точки зору аналізу системи управління навчальними округами. Іншими словами, її варто характеризувати як позбавлення попечителів непрофільних обов'язків.

Зменшення повноважень вказаних чиновників відбулося й після затвердження 18 червня 1863 р. нового Університетського статуту, який цілком справедливо вважається найбільш ліберальним, порівняно з іншими (1804, 1835 та 1884 рр.). Підтвердження такої оцінки яскраво простежується на прикладі зміни обов'язків попечителя. Так, якщо розділ статуту 1835 р. «Про попечителя та його помічника» включав 14 статей, то аналогічна частина документу 1863 р. – лише одну, щоправда із поділом на три частини. Змістовий аналіз дозволяє говорити про втрату цими посадовцями цілого ряду контрольно-адміністративних прав як по відношенню до професорсько-викладацького складу, так і загалом управління університетами [23, с. 625].

Досить неоднозначно варто оцінювати зміни, що стосувалися адміністративно-інспекторського контролю за учнями та викладацько-професорським складом. У цьому контексті, серед декількох відповідних заходів, насамперед, слід назвати створення посади «окружного інспектора» в системі управління навчальним округом. Це нововведення регулювалося указом «Про посилення засобів огляду навчальних закладів міністерства народної освіти та збільшення утримання окружних інспекторів» від 24 грудня 1863 р. Втім, де-факто слід говорити про реформування існуючої посади «інспектора казенних училищ», адже вказаний закон передбачав лише «...перейменування встановлених відповідно до чинного штату управління навчальними округами, інспекторів казенних училищ на окружних інспекторів...» [24, 321].

Окружні інспектори були найближче обізнані з ситуацією на місцях, адже їх основне завдання – здійснення ревізійних оглядів навчальних закладів, надання педагогічному складу шкіл методичної та методологічної допомоги, ведення діловодства управління навчального округу. Основними формами та методами їх практичної роботи були наступні: здійснення поїздок з метою інспектування навчальних закладів, фіксація виявлених

недоліків щодо організації навчально-виховного процесу, впровадження у навчальний процес нових методик навчання, застосування засобів адміністративного та дисциплінарного впливу на вчителів (у випадку необхідності) тощо [25, с. 269]. Зауважимо, що ще за два роки до видання вказаного закону 1863 р. реформування посади інспекторів «казенних училищ» на «окружних» пройшло апробацію у Санкт-Петербурзькому навчальному окрузі (відповідно до указу 18 листопада 1861 р.) [26, с. 479]. Загалом, практика перевірки доцільності запровадження та ефективності потенційного нововведення/реформи на одному конкретному регіоні була характерною для більшості органів центральної влади Російської імперії.

Таблиця 1

**Розпис утримання окружних інспекторів
(відповідно до указу 24.12.1863) [27, с. 363–364]**

Навчальний округ/стаття витрат	Кількість інспекторів	Розмір утримання (руб.)			Загалом
		Жалування	Столові	Квартирні	
1	2	3	4	5	6
<i>А. На утримання:</i>					
Санкт-Петербург	3	840,6	792	321,12	5861,16
Москва	2	840,6	550	276,92	3335,4
Київ	1	886,9	503,7	276,92	1667,52
Вільно	1	840,6	550	276,92	1667,52
Вільно	1	980	398,8	«Натурою»	1378,8
Казань	2	840,6	550	276,92	3335,4
Харків	1	840,6	550	276,92	1667,52
Одеса	2	840,6	550	276,92	3335,4
<i>Б. На роз'їзди:</i>					
Санкт-Петербурзький	—	—	—	—	4000
Московський	—	—	—	—	3452,70
Віленський	—	—	—	—	3000
Київський	—	—	—	—	3000
Харківський	—	—	—	—	3511,84
Казанський	—	—	—	—	4000
Одеський	—	—	—	—	2000
Всього					45 211,46

Очевидно, що відмінності у наведених сумах пояснюються кількістю навчальних закладів та інфраструктурними факторами в тому чи іншому окрузі (протяжність території), які мають важливість при здійсненні ревізійних поїздок. До таблиці 1 не увійшли дані, що стосувалися окружного інспектора Дерптського навчального округу, оскільки він «залишався при отримуваному утриманні... гроші на роз'їзди по округу залишалися у нинішньому [на 1863 р.] розмірі».

Очевидно, що різке зростання кількості навчальних закладів у Російській імперії обумовлювало і об'єктивну необхідність у збільшенні чисельності окружних інспекторів. Однак, в окремих випадках, вирішальну роль відігравали суто адміністративні та навіть політичні міркування. Характерним прикладом було запровадження з 1865 р. третьої посади окружного інспектора у Віленському навчальному окрузі, повноваження якого поширювалися винятково на відомчі установи Ковенської губернії [28, с. 884–885]. Більше того, указом від 28 грудня 1864 р. при місцевому попечителі створювалися посади «особливого помічника» та секретаря при ньому «для завідування навчальними закладами у Вітебській та Могильовській губерніях» [29, с. 567–568]. Цього ж дня, відповідно до іншого указу, окружні інспектори, директори, інспектори гімназій і прогімназій Київського та знову ж Віленського навчальних округів, які були російського походження, а також політично благонадійними остзейцями та іноземцями, отримали право на 50% надбавку до зарплати [30, с. 10]. Ці три приклади засвідчували намагання уряду забезпечити належний рівень адміністративно-інспекторського контролю за учнями, студентами та педагогічним персоналом «Північно-Західного» та «Південно-Західного» регіонів, які були в епіцентрі польського повстання 1863 р. Саме з цієї точки зору варто розглядати ряд інших реформ системи освіти Віленського та Київського навчальних округів, що мали місце у першій половині 1860-х рр. (наприклад, відкриття ще з 1862 р. народних училищ). Наприклад, посилюючи адміністративний вплив, віленський попечитель І. Корнілов, намагався, перш за все, обмежити польський культурний (а відтак, і політичний) вплив на місцеве населення [31, с. 59–60]. Зауважимо, що навчальні заклади Царства Польського були вилучені із підпорядкування міністерства народної політики ще 27 грудня 1861 р. [32, стб. 699–700].

Насамкінець, серед законодавчих актів досліджуваного періоду, що стосувалися інспекторського апарату, слід згадати указ від 18 березня 1866 р., який надавав право інспекторам прогімназій, що перебували в «окружних» містах (центрах округів) брати участь у роботі попечительських рад [33, с. 306].

Даючи підсумкову оцінку освітній політиці О. Головніна слід навести загальне, однак максимально точне твердження історика С. Рождественського: «Під керівництвом О. Головніна реформаційна робота по міністерству народної освіти розвинулась особливо широко і просувалась вперед з надзвичайною енергією та швидкістю. За чотири з гаком роки корінного перегляду зазнали всі важливі законоположення і питання по відомству...» [4, с. 396]. Тим не менш, відверто ліберальний курс швидко

викликав неабияке незадоволення серед впливових консервативно-самодержавних діячів та публіцистів (П.П. Гагарін, М.Н. Катков, В.П. Мещерський, Д.О. Мілютін, М.Н. Муравйов, В.М. Панін, С.Г. Строганов, Д.О. Толстой, П.О. Шувалов та ін.). Саме їх критика та активізація терористичних дій революційних народників (замах Д. Каракозова на Олександра II) обумовили швидку відставку міністра. Інформуючи про відповідне рішення, імператор у розмові з О. Головніним 13 квітня 1866 р. сказав: «Обставини стають важчими і важчими і нам потрібна велика енергія і єдність спрямування... проти тебе сильна громадська думка, і щоб ти не зробив, все тлумачиться погано...» [20, с. 350]. Цікаво, що у цей же час були звільнені шеф жандармів В.А. Долгоруков та петербурзький генерал-губернатор О.А. Суворов.

Таким чином, аналіз нормативно-законодавчої бази, що регулювала особливості функціонування системи управління навчальними округами Російської імперії у 1861–1866 рр. засвідчує безпосередню залежність простежених заходів не лише від загального урядового курсу, а й особистості профільного міністра. Саме політика О. Головніна (особливо на фоні попередника) стала яскравим прикладом успішної управлінської діяльності представників ліберально налаштованої частини вищих посадових осіб у першій половині 1860-х рр. При цьому тогочасні зміни повноважень попечителів округів не варто сприймати прямолінійно, в рамках традиційної регіонально-центричної системи координат «розширення – позитив, обмеження – негатив» (і навпаки). Так, специфіка розвитку освіти дає нам змогу позитивно оцінити розширення кадрово-фінансових повноважень вказаних чиновників по відношенню до нижчих та середніх навчальних закладів і водночас їх обмеження щодо вищих та у сфері цензури. У всіх прикладах мова йде про єдиний принцип – децентралізація та дебюрократизація управлінських процесів. У першому випадку: по вертикалі «міністерство – попечитель», у другому – по вертикалі «попечитель – університет».

Список використаних джерел

1. Милько В. Навчальні округи в Україні у 1835–1860 рр.: деякі особливості системи управління / В. Милько // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 75 (№8). – С. 21–23.
2. Новиков М.В., Перфилова Т.Б. Студенческие волнения накануне «эпохи Великих реформ» / М.В. Новиков, Т.Б. Перфилова // Ярославский педагогический вестник. – 2013. – №2. – Т. I (гуманитарные науки). – С. 14–32.
3. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох: От России крепостной к России капиталистической / Р.Г. Эймонтова. – М.: Наука, 1985. – 350 с.
4. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802–1902 / С.В. Рождественский. – СПб: Государственная типография, 1902. – 840 с.
5. О закрытии С. Петербургского университета впредь до пересмотра университетского Устава и выдаче пособий студентам, желающим переселиться в другие университетские города // Сборник постановлений по

- Министерству народного просвещения (СП МНП). – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 691–694.
6. Гальперина Б.Д. Александр Васильевич Головнин и его «Записки для немногих» / Б.Д. Гальперина // Головнин А.В. Записки для немногих. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского Института истории РАН «Нестор-История», 2004. – С. 15–24.
  7. Стафёрова Е.Л. А.В. Головнин и либеральные реформы в просвещении (первая половина 1860 гг.): Научная монография / Е.Л. Стафёрова. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2007. – 512 с.
  8. Учреждение Министерства Народного Просвещения // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 899.
  9. О доставлении сведений, какие дела могут быть предоставлены разрешению Попечителей Учебных Округов // Сборник распоряжений по Министерству народного просвещения (СП МНП). – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: 1850–1864. – Стб. 453.
  10. О расширении власти Попечителей Учебных Округов // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: 1850–1864. – Стб. 493–499.
  11. О порядке наблюдения за движением вверенных Министерству Народного Просвещения капиталов // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1865. – Т. XXXVII (1862). – Ч. I. – №38497. – С. 723.
  12. О принятии некоторых мер по Министерству Народного Просвещения, в видах сокращения переписки, ускорения хода дел и возвышения местных начальств // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1865. – Т. XXXVII (1862). – Ч. II. – №38664. – С. 69–70.
  13. Об отмене представления в Министерство Народного Просвещения выписок из протоколов заседаний Советов при Попечителях учебных округов // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. II. – №40237. – С. 182.
  14. О расширении прав и власти Президента Императорской Академии Наук и Попечителей учебных округов // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. I. – №39778. – С. 670–672.
  15. О предоставлении Попечителям Учебных Округов разрешения публичных лекций и литературных чтений // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 1033.
  16. Положение о начальных народных училищах // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 1230–1231.
  17. Устав Гимназий и Прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 1303–1305.
  18. О предоставлении Попечителям Учебных Округов права на пенсию по правилам учебного ведомства // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской

- Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 863–869.
19. О предоставлении Попечителям Учебных Округов права на пенсию по правилам учебного ведомства // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 867.
  20. Головнин А.В. Записки для немногих / А.В. Головнин. – СПб: Изд-во Санкт-Петербургского Института истории РАН «Нестор-История», 2004. – 576 с.
  21. О дозволении медицинским студентам переходить в другие факультеты на общем основании // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 706–707.
  22. О передаче Цензурных Комитетов и отдельных Цензоров из Министерства Народного Просвещения в Министерство Внутренних Дел // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. I. – №39162. – С. 61–62.
  23. Общий Устав Императорских Российских Университетов // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. I. – №39752. – С. 625.
  24. Об усилении средств осмотра учебных заведений Министерства Народного Просвещения и увеличении содержания Окружных Инспекторов // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. II. – №40426. – С. 321.
  25. Милько В.І. Наглядно-контрольна діяльність інспекції Київського навчального округу(кінець XIX – початок XX ст.) / В. Милько // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: збірник наукових праць / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Випуск XXII. – С. 268–279.
  26. О назначении трех Окружных Инспекторов для надзора за учебными заведениями С.-Петербургского учебного округа, и упразднении должностей Инспектора казенных училищ округа и Инспектора частных учебных заведений в С.-Петербурге // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1863. – Т. XXXVI (1861). – Ч. II. – №37643. – С. 479.
  27. Расписание содержания Окружных Инспекторов ведомства Министерства Народного Просвещения и сумм на разъезды для осмотра учебных заведений сего ведомства // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1866. – Т. XXXVIII (1863). – Ч. II. – К №40426. – С. 363–364.
  28. Об учреждении при Управлении Виленского учебного округа, с 1865 года, должности третьего особого Окружного Инспектора, для наблюдения исключительно за учебною частью в Ковенской губернии // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. – Т. XXXIX (1864). – Ч. I. – №41271. – С. 884–885.
  29. О назначении временно, при Управлении Виленского Учебного Округа, особого Помощника Попечителя и при нем Секретаря, для заведывания учебными заведениями в Витебской и Могилевской губерниях // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. – Т. XXXIX (1864). – Ч. II. – №41627. – С. 567–568.

30. О прибавке 50% к жалованию некоторым должностным лицам, служащим в Виленском и Киевском учебных округах // Журнал Министерства народного просвещения (ЖМНП). – СПб.: Тип. Рогальского и К°, 1865. – Т. СХХV (1864). – С. 10.
31. Сергееenkova В.В., Ершова О.И., Гулюк М.А., Шараева Е.И. Виленский учебный округ: политика российского правительства в области образования (вторая половина XIX – начало XX в.) / В.В. Сергееenkova, О.И. Ершова, М.А. Гулюк, Е.И. Шараева // Российские и славянские исследования: Научн. сб. – Минск: БГУ, 2008. – Вып. 3. – С. 57–75.
32. Об изъятии из ведомства Министерства Народного Просвещения дел по учебной части в Царстве Польском и упразднении существующего в Департаменте Народного Просвещения Отделения для производства означенных дел // СП МНП. – СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1865. – Т. 3: Царствование императора Александра II. 1855–1864. – Стб. 699–700.
33. О допущении Инспектором Прогимназий, находящихся в местах пребывания Попечителей учебных округов, к участию в делах Попечительских Советов // ПСЗРИ. – Собр. 2-е. – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1868. – Т. XLI (1866). – Ч. I. – №43123. – С. 306.

References

1. Myl'ko V. Navchal'ni okruhy v Ukrayini u 1835–1860 rr.: deyakі osoblyvosti systemy upravlinnya / V. Myl'ko // Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats' / Hol. red. V.M. Vashkevych. – K.: VIR UAN, 2013. – Vypusk 75 (№8). – S. 21–23.
2. Novykov M.V., Perfylova T.B. Studencheskye volnenyya nakanune «эpokhy Velykykh reform» / M.V. Novykov, T.B. Perfylova // Yaroslavskyy pedahohycheskyy vestnyk. – 2013. – №2. – Т. I (humanytarnыe nauky). – S. 14–32.
3. Эymontova R.H. Russkыe unyversytety na hrany dvukh эpokh: Ot Rossyy krepostnoy k Rossyy kapыtalystycheskoy / R.H. Эymontova. – M.: Nauka, 1985. – 350 s.
4. Rozhdestvenskyy S.V. Ystorycheskyy obzor deyatel'nosty Mynysterstva narodnoho prosveshchenyya: 1802–1902 / S.V. Rozhdestvenskyy. – SPb: Hosudarstvennaya typohrafiya, 1902. – 840 s.
5. O zakrytyy S. Peterburhskoho unyversyteta vpred' do peresmotra unyversytet-skoho Ustava y vydache posobyу studentam, zhelayushchym pereselyt'sya v druhye unyversytet-skye horoda // Sbornyk postanovlenyy po Mynysterstvu narodnoho prosveshchenyya (SP MNP). – SPb.: Typohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – Т. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 691–694.
6. Hal'peryna B.D. Aleksandr Vasylyevych Holovnyy y eho «Zapysky dlya nemnohykh» / B.D. Hal'peryna // Holovnyy A.V. Zapysky dlya nemnohykh. – SPb: Yzd-vo Sankt-Peterburhskoho Ynstytuta ystoryy RAN «Nestor-Ystoryya», 2004. – S. 15–24.
7. Stafёrova E.L. A.V. Holovnyy y lyberal'nyye reformy v prosveshchenyy (pervaya polovyna 1860 hh.): Nauchnaya monohrafiya / E.L. Stafёrova. – M.: «Kanon+» ROOY «Reabylytatsyya», 2007. – 512 s.
8. Uchrezhdenye Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya // SP MNP. – SPb.: Typohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – Т. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 899.

9. O dostavlenyy svedenyy, kakye dela mohut byt' predostavleny razreshenyyu Popechytely Uchebnykh Okruhov // Sbornyk rasporyazhenyy po Mynysterstvu narodnoho prosveshchenyya (SR MNP). – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: 1850–1864. – Stb. 453.
10. O rasshyrenyy vlasty Popechytely Uchebnykh Okruhov // SR MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: 1850–1864. – Stb. 493–499.
11. O poryadke nablyudeniya za dvyzheniem vverennykh Mynysterstvu Narodnoho Prosveshchenyya kapytalov // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy ymperyy (PSZRY). – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdelenyya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1865. – T. KhKhKhVII (1862). – Ch. I. – №38497. – S. 723.
12. O prinyatiy nekotorykh mer po Mynysterstvu Narodnoho Prosveshchenyya, v vydakh sokrashchenyya perepysky, uskoreniya khoda del y vozvysheniya mestnykh nachal'stv // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdelenyya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1865. – T. KhKhKhVII (1862). – Ch. II. – №38664. – S. 69–70.
13. Ob otmene predstavlenyya v Mynysterstvo Narodnoho Prosveshchenyya vypysok yz protokolov zasedaniy Sovetov pry Popechytelyakh uchebnykh okruhov // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdelenyya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. II. – №40237. – S. 182.
14. O rasshyrenyy prav y vlasty Prezydenta Ymperatorskoy Akademyy Nauk y Popechytely uchebnykh okruhov // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdelenyya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. I. – №39778. – S. 670–672.
15. O predostavlenyy Popechytelyam Uchebnykh Okruhov razresheniya pablychnykh lektsyy y lyteraturnykh chtenyy // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 1033.
16. Polozhenye o nachal'nykh narodnykh uchylyshchakh // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 1230–1231.
17. Ustav Hymnazy y Prohymnazy vedomstva Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 1303–1305.
18. O predostavlenyy Popechytelyam Uchebnykh Okruhov prava na pensyyu po pravylam uchebnoho vedomstva // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 863–869.
19. O predostavlenyy Popechytelyam Uchebnykh Okruhov prava na pensyyu po pravylam uchebnoho vedomstva // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 867.
20. Holovnyy A.V. Zapysky dlya nemnohykh / A.V. Holovnyy. – SPb: Yzd-vo Sankt-Peterburhskoho Ynstytuta ystoryy RAN «Nestor-Ystorya», 2004. – 576 s.
21. O dozvoleny medytynskym studentam perekhodyt' v druhye fakul'tety na obshchem osnovany // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatorskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 706–707.
22. O peredache Tsenzurnykh Komytetov y otdel'nykh Tsenzorov yz Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya v Mynysterstvo Vnutrennykh Del // PSZRY. – Sobr. 2-

- e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. I. – №39162. – S. 61–62.
23. Obshchyy Ustav Ymperatorskykh Rossyyskykh Unyversytetov // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. I. – №39752. – S. 625.
24. Ob usylenyy sredstv osmotra uchebnykh zavedenyy Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya y uvelychenyy soderzhaniya Okruzhnykh Ynspektorov // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. II. – №40426. – S. 321.
25. Myl'ko V.I. Nahlyadovo-kontrol'na diyal'nist' inspektsiyi Kyyivs'koho navchal'noho okruhu(kinets' KhKh – pochatok KhKh st.) / V. Myl'ko // Problemy istoriyi Ukrayiny KhKh – pochatku KhKh st.: zbirnyk naukovykh prats' / NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2013. – Vypusk KhKhII. – S. 268–279.
26. O naznachenyy trekh Okruzhnykh Ynspektorov dlya nadzora za uchebnymy zavedenyyamy S.-Peterburhskoho uchebnoho okruha, y uprazhnenyy dolzhnostey Ynspektora kazennykh uchylyshch okruha y Ynspektora chastykh uchebnykh zavedenyy v S.-Peterburhe // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1863. – T. KhKhKhVI (1861). – Ch. II. – №37643. – S. 479.
27. Raspysanye soderzhaniya Okruzhnykh Ynspektorov vedomstva Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya y summ na raz'ezdy dlya osmotra uchebnykh zavedenyy seho vedomstva // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1866. – T. KhKhKhVIII (1863). – Ch. II. – K №40426. – S. 363–364.
28. Ob uchrezhdenyy pry Upravlenyy Vylenskoho uchebnoho okruha, s 1865 hoda, dolzhnosity tret'eho osoboho Okruzhnoho Ynspektora, dlya nablyudeniya ysklyuchytel'no za uchebnoyu chast'yu v Kovenskoy hubernyy // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1867. – T. KhKhKhIKh (1864). – Ch. I. – №41271. – S. 884–885.
29. O naznachenyy vremenno, pry Upravlenyy Vylenskoho Uchebnoho Okruha, osoboho Pomoshchnyka Popechytelya y pry nem Sekretarya, dlya zavedyvaniya uchebnymy zavedenyyamy v Vytebskoy y Mohylevskoy hubernyyakh // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyaryy, 1867. – T. KhKhKhIKh (1864). – Ch. II. – №41627. – S. 567–568.
30. O prybavke 50% k zhalovanyu nekotorym dolzhnostnym lytsam, sluzhashchym v Vylenskom y Kyevskom uchebnykh okruhakh // Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchenyya (ZhMNP). – SPb.: Typ. Rohal'skoho y K°, 1865. – T. CXKhV (1864). – S. 10.
31. Serheenkova V.V., Ershova O.Y., Hulyuk M.A., Sharaeva E.Y. Vylenskiy uchebnyy okruh: polytyka rossyyskoho pravytel'stva v oblasti obrazovaniya (vtoraya polovyna XIX – nachalo KhKh v.) / V.V. Serheenkova, O.Y. Ershova, M.A. Hulyuk, E.Y. Sharaeva // Rossyyskiye y slavyanskyye yssledovaniya: Nauchn. sb. – Mynsk: BHU, 2008. – Vyp. 3. – S. 57–75.
32. Ob yz'yatyy yz vedomstva Mynysterstva Narodnoho Prosveshchenyya del po uchebnoy chasty v Tsarstve Pol'skom y uprazhnenyy sushchestvuyushcheho v Departamente Narodnoho Prosveshchenyya Otdelenyya dlya proyzvodstva oznachennykh del // SP MNP. – SPb.: Tipohrafiya Ymperatskoy Akademyy nauk, 1865. – T. 3: Tsarstvovanye ymperatora Aleksandra II. 1855–1864. – Stb. 699–700.

33. О dopushchenyy Ynspektorom Prohymnazyy, nakhodyashchyksya v mestakh prebyvaniya Popечyteley uchebnykh okruhov, k uchastyu v delakh Popечytel'skykh Sovetov // PSZRY. – Sobr. 2-e. – SPb.: Tipohrafiya II otdeleniya Sobstvennoy E.Y.V. Kantselyary, 1868. – T. KhLI (1866). – Ch. I. – №43123. – S. 306.

Стаття надійшла до редакції 11.02.2015 р.

В. И. Милько

**Учебные округа Российской империи: управление
и административно-инспекторский надзор (1861-1866)**

Проанализированы нормативно-законодательную базу, которая регулировала особенности функционирования системы управления учебными округами Российской империи в 1861-1866 гг. Основное внимание акцентируется на полномочиях попечителей округов, а также на отдельных аспектах образовательной политики Министерства народного образования в указанный период. Прослежены особенности административного и инспекторского надзора за учащимися и студентами.

Ключевые слова: учебный округ, попечитель, Министерство народного образования, Российская империя.

V. Mylko

**Teaching vicinity of the Russian empire, management and supervision of
administrative and ynspektorsky (1861-1866)**

The normative legal base which regulated features of functioning of the control system by educational districts of the Russian empire in 1861–1866 is analyzed. Main attention is paid to the power of curators of the districts and to the separate aspects of the educational politics of folk education Ministry in the mentioned period. Changes features of administrative and inspecting supervision of pupils and students were noticed.

Key words: educational district, the Trustee, Ministry of National Education, Russian Empire.

УДК 94(477) «1520/1525»

І. М. Тимів

**ХРОНОЛОГІЯ ТАТАРСЬКИХ І ТУРЕЦЬКИХ НАБІГІВ
НА УКРАЇНУ В 1520–1525 рр.**

У статті розглянуто політичні взаємини Польського Королівства та Великого князівства Литовського із Кримським ханством у останньому п'ятиріччі першої чверті XVI ст., оборонні заходи польського й литовського урядів, висвітлено хронологію збройних вторгнень турецько-татарських військ в українські землі, з'ясовано мету нападів та воєнного походу татарської армії влітку 1524 р., тактику й характер дій нападників, наслідки їхнього перебування на теренах краю.